

דרשת שבת שובה תשפ"ד

לכו נרננה

תשובת הציבור

שנה טובה וגמר חתימה טובה, לנו ולכל עם ישראל.
 בכל שנה אנחנו מדברים על תשובת היחיד. מי שהתנהג בצורה לא מתאימה, או בנה לעצמו מידות לא ראויות, צריך לקחת את עצמו בידיים ולהתחיל תהליך של תשובה.
 אבל אנחנו יודעים שיש גם מושג של תשובת הציבור. הרמב"ם מזכיר אותו בהלכות תשובה ב ו :
 אף על פי שהתשובה והצעקה יפה לעולם, בעשרה הימים שבין ראש השנה ויום הכפורים היא יפה ביותר ומתקבלת היא מיד שנאמר: דְרָשׁוּ ה' בְּהַמְצָאוֹ (ישעיהו נה ו), במה דברים אמורים ביחיד אבל צבור כל זמן שעושים תשובה וצועקין בלב שלם הם נענין שנאמר: כְּה' אֱ-לֹהֵינוּ כָּכָל קְרָאֵנוּ אֱלֹיו (דברים ד ז).
 מעולם לא הקדשתי מחשבה רבה למושג של תשובת הציבור, כי באיזו סיטואציה מוכרת לנו, ציבור יצטרך לעשות תשובה.
 השנה אני מרגיש, שהגיע זמנה של ההלכה הזו.
 השנה, אנחנו צריכים לעשות תשובה לא רק כיחידים אלא כציבור.

מהו ההבדל בין תשובת היחיד לתשובת הציבור ? אפשר להדגים זאת על ידי שאלת זן ידועה :
 איך מוחאים כף יד אחת
 המטרה של שאלות זן היא לפתח את החשיבה, ולחשוב בדרכים יצירתיות ומפתיעות. אבל אני רוצה לענות כאדם פשוט – איך מוחאים כף יד אחת ? לא מוחאים כף יד אחת !
 יש לנו מחיאות כפיים, אין מחיאת כף (אלא אם כן זוהי מחיאה של כף על דבר אחר, ואז זו כבר לא רק כף).
 יש דברים שיש להם רק צורת רבים – מים, חיים, רחמים, נישואין ועוד¹, וגם מחיאת כפיים, גם אם יש הקוראים לה מחיאת כף, היא פעולה של שניים. למה ? מכיוון שיש כאן יחסי גומלין, וכדי ליצור יחסי גומלין, צריך עוד צד.
 בחזרה לתשובת הציבור. אפשר לחשוב שתשובת הציבור משמעה שהרבה אנשים עושים תשובה במקביל. למי שחושב כך, נזכיר את שייקה אופיר במערכון על המורה לאנגלית :
 Monologue is one person talking to himself dialogue is 2 persons talking to themselves
 ...

אנשים רבים שעושים תשובה במקביל זה :

A lot of people talking to themselves

זו לא תשובת ציבור.

תשובת הציבור היא דיאלוג, או בעברית דו שיח, במובן האמיתי שלו – שני אנשים או יותר המדברים זה אל זה, ולא לעצמם.
 ומתי הציבור צריך לחזור בתשובה כציבור, כאשר הממד הזה נפגם. כאשר נפגע דו השיח.

¹ <https://www.safa-ivrit.org/irregulars/onlyplural.php>

מובן הוא שגם בדיאלוג, כל אחד מן הצדדים עושה משהו, הוא מדבר, אבל הוא איננו עושה זאת בחלל ריק, לא כלפי עצמו, אלא כלפי מישהו אחר.

כל זה נפגע השנה. ההרגשה היא שבמקומות רבים, אבד הדיאלוג.

כדי להבין איך לעשות תשובה בעניין הזה, נקדים ונדבר על המצב האידאלי, אחר כך על המחירים שאנחנו עלולים לשלם על הפגיעה באידאל הזה, ולבסוף על התיקון הנדרש.

נתחיל באידיאל - אחדות עם ישראל.

אני יודע שזה נשמע כמו סיסמא שחוקה של תנועת נוער כזו או אחרת, ולא כערך קריטי במיוחד. הדברים החשובים לדאוג להם הם בצד הדתי – שבת, כשרות, טהרת המשפחה וכדו', ובצד המדינתית – ביטחון, בריאות, כלכלה, תחבורה וכדו'. אחדות זה טוב לנאומים או לשלטי בחירות. אבל זו טעות חמורה – אחדות עם ישראל, עומדת בבסיס קיומנו. אחדות היא מן הדברים שלא נתפסים כחשובים, מכיוון שהם נמצאים בדרך כלל בכמויות גדולות ומספיקות, וקשה לנו לדמיין את החיים בלעדיהם. אך זהו סוג הדברים, שכאשר הוא נעלם, חסרונו הוא קריטי ומורגש מאוד. הוא כמו אוויר לנשימה או מים לשתיה.

מה כל כך חשוב באחדות ?

כאן יש שני ממדים – בין אדם לחברו, ובין אדם למקום. הממד הראשון – בין אדם לחברו הוא מובן יותר. ללא אחדות אנחנו יותר חלשים. הדאגה זה לזה, היא מקור עצמה וכח, וכל מי שיודע שדואגים לו, מרגיש בטוח יותר לעשות דברים. אחד מן השיאים של הדאגה הזו הוא במאמצים להשבת חיילים הביתה. מי שיודע שיעשו הכל כדי להשיב אותו, המוטיבציה שלו להילחם תגדל.

כך מפרש הרמב"ם את המשנה הידועה (פאה א א), שאנחנו אומרים בכל יום לאחר ברכות התורה : אלו דברים שאדם אוכל פירותיהן בעולם הזה והקרן קיימת לו לעולם הבא כיבוד אב ואם וגמילות חסדים והבאת שלום בין אדם לחבירו ותלמוד תורה כנגד כולם : מהם הפירות שאוכלים בעולם הזה ? הרמב"ם שם לב, שכל הדוגמאות, חוץ מתלמוד תורה עוסקות בענייני בין אדם לחבירו - כיבוד אב ואם, גמילות חסדים והבאת שלום. ולכן הוא מסביר : כל המצות נחלקות חלוקה ראשונה לשנים, חלק במצות המיוחדות לאדם בעצמו בינו ובין ה' ... וחלק במצות התלויות בתקינות יחסי בני אדם זה עם זה ... אם קיים האדם המצות המיוחדות לו בעצמו במה שבינו לבין בוראו יש לו על זה שכר יגמלהו ה' על כך לעולם הבא ... ואם קיים האדם המצות התלויות בתקינות יחסי בני אדם זה עם זה יש לו על זה שכר לעולם הבא על קיימו המצוה, וישיג תועלת בעולם הזה להתנהגותו התנהגות טובה עם בני אדם, לפי שאם הלך בדרך זו והלך זולתו בה יהנה גם הוא מאותה תועלת. וכל המצות שבין אדם לחברו נכללים בכלל גמילות חסדים, התבונן בהם תמצאם. כלומר, כאשר אני מתנהג בצורה טובה עם הַחֶבֶרָה, הרי שאני מעלה את הנכונות גם אצל אנשים אחרים להתנהג באותה הדרך, ולכן אני בסופו של דבר גם מרוויח מזה.

הדיאלוג, ושיתוף הפעולה בתוך החברה, עובד באותה הצורה. כאשר אני מדבר ומקשיב, אני יוצר אווירה של דיבור והקשבה, וזה משפיע גם על אחרים, ובסופו של דבר תורם לי, ולחברה כולה. אך, כאשר האווירה הזו נפגעת, ואין דיבור והקשבה, אז כל הקשר החברתי נפגם, וזה גורם לחוסר שיתוף פעולה, הסתגרות, ואובדן האמון בין חלקי החברה. זה מסוכן מאוד לחברה כולה.

אך גם בממד של בין אדם למקום, יש חשיבות גדולה לעבודה משותפת בחברה. כאשר אנחנו אומרים בכל יום:

שְׁמַע יִשְׂרָאֵל ה' אֱלֹהֵינוּ ה' אֶחָד

למה הכוונה? לכאורה זו אמירה כמותית, כמו שאנחנו שרים בליל הסדר:

ארבע אמהות, שלשה אבות, שני לוחות הברית, אחד א-להנו

לכל דבר יש כמות, וכמו שיש 4 אמהות, יש ה' אחד. זוהי פשוט ספירת מלאי, כשם השיר המפורסם של יוסי בנאי.

אך אם כך, הרי שלא מובן מדוע זה כל כך חשוב. למה הרמב"ם מכניס את האמונה באל אחד, בשלושה עשר עיקרי אמונה. מדוע אנחנו מתגאים בכך שאנחנו דת מונותאיסטית? ובכלל, מה זה כל כך משנה אם מאמינים באחד, בשנים או ביותר? המלבי"ם, בפירושו לתורה על הפסוק שמע ישראל אומר, שצריך לשאול קודם כל את השאלה הנגדית – מה ראו עמים אחרים, להאמין ביותר מאל אחד? לא מספיק בוס אחד על הראש, למה צריך יותר? והוא עונה:

... כל האומות הקודמים שהיו מאמינים ברבוי האלהות, השוו בזה שיש אלהים פועל טוב

ויש אלהים פועל רע, כי לא יכלו לצייר שהטוב והרע הנמצא בעולם יצאו משרש אחד, וע"כ

היו מתיראים מפועל הרע ואוהבים את הפועל הטוב

כלומר, העמים הקדמונים, לא המציאו סתם אלים, אלא חיפשו הסבר לכוחות השונים שיש בעולם. הם לא יכלו להבין שכוחות שונים, ולעיתים הפוכים, יכולים לבא ממקור אחד. לכן היה אֵל האש ואֵל המים או הים, אֵלֵת האהבה ואֵל המלחמה, וכדו'.

גם כאשר הצליחו לצמצם את מספר האלים, נשאר מחסום אחד בלתי עביר – מקור הטוב ומקור הרע. לא יכול להיות שאם האל טוב, הוא עושה רע, ולא יכול להיות שאם האל רע הוא עושה טוב. לכן המינימום ההכרחי כלל שני אלים – אֵל האור ואֵל החושך, או הטוב והרע, כמו אצל הזורואסטרים בפרס. הם אהבו את האל הטוב, ופחדו מן האל הרע.

החידוש העצום של התורה, הוא המעבר משני אלים לאל אחד. זהו מעבר גדול וקשה הרבה יותר מן המעבר מאלף אלים לשניים. אלף או שניים הם ריבוי, באל אחד אין שום ריבוי.

ולדבר הזה ישנה משמעות דרמטית. להאמין באל אחד, זה לא להסתפק בכך שיש אחד ולא יותר, אלא להבין שהכל, אבל הכל נוצר ממנו. אין מקור מקביל שיצור דברים אחרים.

לכן, גם דברים שנראים בעינינו רעים, הם יציריו הישירים, או העקיפים של הקב"ה.

וזה אומר שאין דבר בעולם שאין לו תכלית טובה מסויימת. אחרת לא היה נברא.

אמנם, בגלל עקרון הבחירה החופשית, יש לנו אפשרות, לנצל דברים גם לרעה. אבל אין דבר שאי אפשר לנצל אותו גם לטוב.

זה מאוד לא קל להבין, ועוד הרבה פחות קל לחיות כך הלכה למעשה. אבל,

- בכל פעם שאני מצליח למצוא אצל היריב שלי נקודת אמת, אני מממש טוב יותר את הקריאה – שְׁמַע יִשְׂרָאֵל ה' אֶ-לֵהִינוּ ה' אֶחָד.
- וכאשר אני לא מצליח לעשות זאת, אז אני מתרחק מן האידיאל הזה, ובתודעה שלי, אני מוציא חלקים מן העולם, מן הקישור שלהם לקב"ה.

ואגב, אני מדבר על היחסים בתוך עם ישראל, אבל בהמשך במבט ארוך טווח, האידיאל הוא לעשות את זה עם כל העמים, כמו שאומרים הנביאים פעמים רבות.

חשוב להעיר כאן על נקודה עדינה מאוד, שלא נאריך בה, והיא שצריך להישמר ממצב שבו אני מצדיק כל דבר, בגלל האידיאל הזה, ומאבד את האבחנה בין טוב לרע. נאמר רק ברמז שיש כאן הבדל בין התמונה הפרטית לתמונה הכללית, או בין זמן ההווה לנצח. ככל שמרחיבים את המבט, כך קל יותר לראות את הטוב שיש בדברים.

המתוחכמים בינינו, שואלים את עצמם ודאי גם – אם צריך למצוא בכל דבר טוב, אז למה שלא ננסה פשוט לראות את הטוב בקרע שיש בעם, ובכך העלמנו את הבעיה? אשתדל בסוף הדרשה להתייחס גם לנקודה הזו.

אז אם אנחנו מסכמים עד כאן – החיים בחברה של דיאלוג, של שיתוף פעולה, של הערכה הדדית, טובים גם מבחינת בין אדם לחברו, וגם מבחינת בין אדם למקום. לכן, הפגיעה בחיים הללו, היא פגיעה קריטית. לא ניתן להתייחס אליה בשוויון נפש. לא ניתן להשלים איתה לאורך זמן. ובשנה האחרונה, איך שלא נסתכל על זה, ישנה פגיעה. יש ויכוח עד כמה הפגיעה הזו עמוקה באמת, ועד כמה היא מוצגת כך מאינטרסים של כל הצדדים, אבל פגיעה ישנה. בכך עברנו את שני השלבים הראשונים של התשובה – הכרת החטא, והחרטה.

עכשיו אנחנו מגיעים לשלב המסובך באמת – הקבלה לעתיד, או התיקון. איך מתקנים כזה דבר? איך גורמים לשנה הבאה, ולשנים הבאות, להיות טובות מן הבחינה החברתית, כמו שהיה לפני הקרע, ואולי אפילו יותר?

כדי לחפש דרך לטפל את הבעיה, נחזור שוב על מהות הבעיה – אין כאן בעיה של יחידים, אלא בעיה של ציבור, של יחסים בין אנשים. ולכן צריך למצוא עקרונות לטיפול ביחסים בין אנשים, ולא באנשים בודדים.

נראה לי שמקום טוב לחפש הוא בעקרונות של טיפול זוגי. טיפול זוגי, כמו שמעיד עליו שמו, הוא טיפול בזוג, ולא טיפול נפרד לכל אחד מבני הזוג. כמובן, לפעמים אחד מבני הזוג, או שניהם צריכים גם טיפול פרטני, אבל זו לא מהותו של הטיפול הזוגי. אם כך, זה יכול להתאים גם לתשובת הציבור, שהיא לא תשובה של היחידים בציבור, אלא בציבוריות, או ביחס בין חלקי הציבור.

טיפול זוגי הוא עולם ענק ומורכב. ישנן שיטות רבות מאוד, ואי אפשר לומר שיש אחת שהיא היעילה ביותר. לכן השיטה שבחרתי ללכת על פיה, היא אפשרות אחת, ומי שימצא שיטות אחרות, וילך על פיהן, זה מצויין.

נדבר היום על עקרונות בטיפול זוגי או בזוגיות, מבית מדרשם של פרופסור ג'ון מרדכי גוטמן, יהודי אורתודוקסי, פסיכולוג קליני ומתמטיקאי (שילוב מעניין ונדיר) ושל אשתו ד"ר ג'ולי שוורץ גוטמן, פסיכולוגית (אגב, אשתו השלישית, אם שאלתם. אתייחס לכך בהמשך). הם חוקרים ביחד זוגיות, וכתבו את הספר "7 העקרונות לנישואין מאושרים".

לא נעבור על כל העקרונות, אלא נטעם חלק מהן על קצה המזלג. אני כבר מצפה שלאחר הדרשה יגש אלי מישהו וישאל: הרב, מותר לי להשתמש בדרשה היום גם בשביל להעצים את הזוגיות שלי. התשובה היא כן!!! עם הרבה סימני קריאה. אם יש כאן זוגות שישתמשו בעקרונות הללו, לא כמשל למצב בחברה, אלא לזוגיות שלהם, זה בונס ענק.

ואגב, השאלה הזו לא מעידה בהכרח על בעיות בזוגיות. אין צורך שיהיו בעיות בחיי הנישואין, כדי לחפש דרכים להעצים אותם. גם זוגיות נפלאה, יכולה להיות נפלאה יותר.

העיקרון הראשון של הספר הוא:

הכירו את בן/בת זוגך.

פרופ' יורם יובל, שהקדים את ההקדמה לספר אומר דבר נפלא:

לא טוב להכיר טוב מידי את מי שאתה מתאהב בו, אבל כדי לחיות ביחד המון שנים מאושרות, צריך להכיר לעומק. ויש דרכים לשפר את ההכרות הזו, גם לאחר המון שנים. נראה לי שהוא מגדיר בכך את ההבדל בין התאהבות לבין אהבה. התאהבות מרגשת הרבה יותר, אבל אהבה היא הרבה יותר גדולה ועמוקה.

ובעניין החברה שלנו – אחד מן הדברים החזקים ביותר לשמירת הקשר בין חלקי החברה הוא הכרות. באחד מרגעי המשבר של המחלוקת, אמרה לי לאה, הבת שלי, שהיא לא מאמינה לכל מה שמשדרים בתקשורת על הקרע. בחברה שבה היא חיה, יש אנשים עם מגוון דעות, והם מסתדרים היטב זה עם זה, למרות המחלוקות הפוליטיות.

אני חושב שזה נכון, מכיוון שכאשר אתה לא חולק על טיפוס כללי של אדם אחר, אלא מדבר עם מישהו אמיתי, מוכר לך, על חוזקותיו וחולשותיו, קשה לך הרבה יותר לשנוא אותו, למרות המחלוקות שבינכם.

כך הסביר הרב עמיטל את הביטוי – בְּמִסְפָּר שְׂמוֹת (במדבר א ב), המופיע במפקד של עם ישראל. לא רק מספרים של כמה אנשים בכל משפחה, שבת, דגל ועם, אלא להכיר אותם אישית, גם בשמות. אז אל תישארו אך ורק במעגל של בני הדעה שלכם. הכירו גם אנשים שאתם חלוקים עליהם, שימרו איתם על קשרים. אגב, לא צריך ללכת רחוק, בתוך הקהילה שלנו למשל, יש מגוון של דעות.

העיקרון השני הוא:

טפחו את החיבה וההערצה שלכם זה לזה.

זה יכול להיות דבר טבעי, אבל אפשר לעשות את זה גם בצורה מכוונת ומודעת.

כמו שאומר ר' אלימלך מליז'נסקי, בפתק המפורסם שלו:

אדרבה, תן בלבנו שנראה כל אחד מעלת חברנו, ולא חסרונם

ברמה הציבורית, לכל קבוצה יש מאפיינים, ובמאמץ לא גדול במיוחד, אני יכול למצוא בהם את החלקים הטובים, ואפילו הטובים מאוד. גם אם זה לא עולה לי במחשבה ראשונית, צריך לחשוב שוב ושוב, עד שנגיע למצוא את המעלות שבתר, או בקבוצה השניה.

חנן פורת סיפר, שכאשר חזר ממפגש עם אנשי קיבוץ חילוני, הוא סיפר לרב צבי יהודה, על מה שאמר ולימד לחברי הקיבוץ. בתגובה שאל אותו הרב – ומה אתה למדת מהם, וחנן ענה שלא היה לו מה ללמוד מהם. הרב צבי יהודה מאוד לא אהב את התשובה הזו, והוכיח אותו על כך שהוא חושב שאין מה ללמוד מחברי קיבוץ השייך לתנועה שעשתה רבות למען עם ישראל וישוב הארץ, למרות שאנחנו יכולים להיות חלוקים איתם מבחינה אידיאולוגית.

העיקרון החמישי והשישי, מחוברים ביניהם:

- **פתרו את הבעיות הפתירות שלכם, בפשרה.**

- **לימדו לחיות עם הבעיות הבלתי פתירות.**

במכלול כל הבעיות או האתגרים, יש רבים מאוד, שאנחנו יכולים להתפשר עליהם. זה חשוב לי, אבל לא קריטי. אני יכול ללכת צעד לקראת בן או בת הזוג שלי, ועדיין להיות מאושר. יש גם דברים שלעולם ישארו ביננו כמחלוקת. הסיבה לכך היא שאנחנו לא מתחתנים עם עצמנו, אלא עם אדם אחר, ולכן מובן מאליו בקשר הזוגי, שיהיו בינינו הבדלים. לוקח זמן לזהות אלו בעיות שייכות לכל קטגוריה, מה פתיר ומה לא, אבל לומדים עם הזמן. לגבי בעיות שאינן פתירות, מומלץ לא רק להתרגל לכך שהן נמצאות, אלא לנסות גם ולהבין את הראש של השני, למה זה כל כך חשוב לו. זה מקל על העובדה שהדבר לא ניתן לפיתרון.

בהקשר הזה, חשוב להביא דרך מעשית, שהיא לא עקרון מן הספר, אלא ישום של העקרונות: שני הצדדים צריכים להחליף תפקידים של מדבר ומקשיב. זה יעזור להם להבין את הרגשות והצרכים של הצד השני. יש לרשום הערות בזמן ההקשבה. זה עוזר לשמור על הריכוז ולזכור את הנקודות החשובות.

כאשר אני מדבר, אני לא מאשים את הצד השני, אלא מדבר על הרגשות שלי. המשפטים צריכים להיות בעלי שלושה חלקים:

- אני מרגיש ש ...

- בנוגע לאירוע מסויים

- וזה מה שאני צריך כדי להרגיש טוב יותר.

הכל ממוקד בי, ובצרכים והרצונות שלי, ולא בשאלה למה השני מתנהג כך וכך. אני לא מציין מה אני לא רוצה, אלא מה אני כן רוצה.

המקשיב צריך להבין את המדבר, ולסכם את מה שהוא אמר, במילים שלו. המקשיב צריך להיות קשוב לדובר ולנסות להבין את נקודת המבט שלו.

זה שדיבר צריך לאשר שאכן זו הייתה כוונתו, ואם לא, להסביר שוב.

לא עוברים הלאה, עד שהוא מאשר שכוונתו הובנה.

אפשר לראות בגמרא, מעשים דומים לכך, בכמה מקומות, שני חכמים חולקים זה על זה, והגמרא מקשה על אחד מהם, והשני מתרץ לפי שיטתו של החולק עליו.

כך למשל (בבא מציעא קז.):

אילן העומד על המיצר. אמר רב: הנוטה לכאן - לכאן, והנוטה לכאן - לכאן, ושמואל אמר:

חולקין. מיתיבי: אילן העומד על המיצר - יחלוקו. תיובתא דרב! תרגמא שמואל אליבא

דרב: בממלא כל המיצר כולו.

שמואל מתרץ את הקושיא על רב, לפי שיטתו של רב, למרות שהוא איננו מסכים איתה.

זה כלי חשוב מאוד בזוגיות. בהקשר הכללי שלנו, אם ניישם אותו, נוכל להתגבר על הרבה פערים שנובעים מכך שאנחנו מייחסים לאחר כוונות ורצונות, שהוא בכלל לא חשב עליהם. שבו עם מישהו מן הצד האחר שלכם, ותרגלו איתו את הטכניקה הזו, היא מעולה.

ונסיים בעקרון השביעי :

למצוא או ליצור משמעות משותפת.

בזוגיות המשמעות המשותפת יכולה להיות הילדים או הנכדים, הבית שבנינו, הערכים שחינכנו עליהם ועוד ועוד. דברים ששנינו שותפים בהם, כל אחד בדרכו שלו, ואנחנו יכולים מצד אחד להיות גאים בהם, ומצד שני יש לכל אחד מאיתנו אחריות אליו.

אם אין לנו דבר כזה, אז צריך ליצור אותו.

העובדה שיש לי משהו שאני גאה בו איתך, העובדה שצריך אותי בשביל שהמשהו הזה ימשיך, וצריך גם אותך, היא דבק חזק מאוד, ומשמח.

במקרה של מדינת ישראל, אני חושב שהיישום של העיקרון הזה הוא מובן מאליו.

מה שנבנה כאן במשך 75 ויותר, הוא מפלאי היצירה האנושית. הערך של המדינה הזו, בשביל עם ישראל ובשביל העולם כולו, הוא אדיר.

ומי שותף לדבר הזה ? לאורך כל הדרך, כל אחד ואחד מאיתנו היה ועודנו שותף. מי שמשרת בצבא, ומי שלומד תורה, ומי שמלמד ומחנך, ומי שמקים תעשיות ומי שעובד בהן, ומי שמרפא וסועד, ומי שמשלם מיסים, ומי שמפנה את הזבל, ומי שמתנדב, ומי שהולך להצביע, ומי שעושה כל דבר שהופך את המקום הזה להיות הרבה יותר טוב, או קצת יותר טוב. כולנו שותפים לבניין האדיר הזה.

יתרה מכך, אנחנו צריכים את כל אחד ואחד מאיתנו כשותף בבניין האדיר הזה, בשימורו ובשיפורו. אנחנו לא יכולים לוותר על אף אחד. אז מה אם אנחנו לא מסכימים ? אנחנו עדיין שותפים לבניין האדיר הזה. וכמו שאומר עלי מוהר בשיר השיירה - איך ישראל צומחת מסביבנו, היא חזקה יותר מכל חסרונותינו ...

אתם שואלים אם יש תקווה, האם יהיה כאן פעם טוב ?

אז :

א. כבר עכשיו טוב, אפילו טוב מאוד. את מה שצריך תיקון, נתקן.

ב. התוצאה בע"ה תהיה יותר טובה מאשר היה לפני כן. זה יקח זמן, אבל זה יבוא. על מה אני בונה את התחזית הזו ? על כך שמי שכתב את הספר, נשוי בפעם השלישית, והפעם כבר למעלה משלשים שנה. הוא אומר, שלמד משהו מכל אחד מן הפרקים הקודמים שלא הצליח, ולכן עשה זאת בפעם השלישית יותר טוב. בסופו של דבר, גם אנחנו נלמד מן הטעויות שעשינו, ונעשה את זה בהמשך יותר טוב, אבל בלי לפרק, רק בלחבר. כך אנחנו יכולים למצוא את הטוב, גם במצב הלא פשוט שנקלענו אליו, הוא יוביל אותנו בסופו של דבר לטוב יותר.

אם כן, לטובת כל מי שרוצה לעזור לעם ישראל ולמדינת ישראל, וגם למי שרוצה לשפר את הזוגיות שלו, נחזור על העקרונות :

- הכירו עוד יותר טוב את הצד השני.
- טפחו את החיבה וההערצה שלכם זה לזה, או לזו.
- פתרו את הבעיות הפתירות.
- לימדו לחיות עם הבעיות הלא פתירות, ונסו גם להבין את הראש של הצד השני בעניין הזה.
- כשאתם מנהלים דיון, סכמו את הטענות של הצד השני, עד שהוא יאשר שהבנתם.
- מצאו ויצרו משמעות משותפת.

ולגבי כל העקרונות הללו, נסיף עוד הערה חשובה אחת, שבלעדיה שום דבר לא יזוז – אל תחכו שהצד השני יעשה את הצעד הראשון, עשו אתם את הצעד. אתם לא אחראים על הפעילות של הצד השני, רק על שלכם. האם הוא רוצה לפעול, האם יש לו אפשרות לפעול? זו בעיה שלו. התרכזו בבעיות ובאחריות שלכם, או כמו שאומרים בצבא – אַחַרֵי !

שתכלה שנה וקללותיה, ותחל שנה וברכותיה. שנה טובה ומתוקה